IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23. Issue 02. Sentabr, 2026

QATAG‘ON QURBONLARINING MILLIY UYG‘ONISH VA O‘ZBEK ADABIYOTI TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI: ILMIY-MA’RIFIY MEROS VA BUGUNGI AHAMIYAT

Kholmuminova Mavluda Rustam kizi
Jahon tillari universiteti
Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs talabasi
xolmuminovamovluda@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22996100

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada XX asr O‘zbekiston tarixidagi qatag‘on siyosati, uning milliy ziyolilar, adiblar va ma’rifatparvarlar taqdiriga ta’siri hamda qatag‘on qurbonlarining milliy uyg‘onish va o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadidchilik harakatining ma’rifiy va madaniy asoslari, qatag‘on siyosatining milliy ilm-fan va adabiyot rivojiga ta’siri, shuningdek, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon va Abdurauf Fitrat kabi ijodkorlarning adabiy-ilmiy merosi yoritiladi. Ularning asarlarida milliy o‘zlik, ma’rifat, ozodlik, inson qadri va jamiyat taraqqiyoti kabi masalalarning badiiy hamda ilmiy talqini tahlil qilinadi. Shuningdek, qatag‘on qurbonlari merosining bugungi ma’naviy-ma’rifiy ahamiyati, uni o‘rganishdagi dolzarb masalalar hamda yosh avlodga yetkazish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola yakunida qatag‘on qurbonlarining ilmiy, adabiy va ma’rifiy merosini tizimli o‘rganish, raqamlashtirish va fanlararo tadqiqotlarni kengaytirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

KALIT SO‘ZLAR: qatag‘on qurbonlari, jadidchilik, milliy uyg‘onish, milliy tafakkur, o‘zbek adabiyoti, ilmiy-ma’rifiy meros, tarixiy xotira, milliy o‘zlik, adabiy meros, ma’rifatparvarlik, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat.

ABSTRACT:

This article analyzes the policy of repression in the history of Uzbekistan in the twentieth century, its impact on national intellectuals, writers and enlighteners, and the role of the victims of repression in the development of national awakening and Uzbek literature. The study examines the educational and cultural foundations of the Jadid movement, the impact of repression on the development of national science and literature, as well as the literary and scholarly heritage of such prominent figures as Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon and Abdurauf Fitrat. Particular attention is paid to the artistic and intellectual interpretation of national identity, enlightenment, freedom, human dignity and social development in their works. The article also discusses the contemporary spiritual and educational significance of the heritage of the victims of repression, current issues in its study, and ways of transmitting this heritage to the younger generation. Finally, recommendations are proposed for the systematic study and digitization of their scholarly, literary and educational legacy and for expanding interdisciplinary research.

KEYWORDS: victims of repression, Jadidism, national awakening, national thought, Uzbek literature, scholarly and educational heritage, historical memory, national identity, literary heritage, enlightenment, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat.

KIRISH:

“Moziyga qaytib ish ko‘rish xayrlik...” — deb yozgan Abdulla Qodiriy o‘zbek xalqining tarixiy xotirasi va o‘tmishini anglash masalasiga alohida e’tibor qaratgan. Ushbu fikr bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Zero, millatning bugungi ma’naviy qiyofasi, adabiy tafakkuri va madaniy taraqqiyotini anglash uchun uning tarixida kechgan murakkab jarayonlarni, ayniqsa, milliy ziyolilar taqdiriga daxldor voqealarni chuqur o‘rganish zarur.

XX asr O‘zbekiston tarixining eng murakkab va fojiaviy sahifalaridan biri qatag‘on siyosati bilan bog‘liq. Mazkur davrda xalqning ilm-fani, ta’limi, adabiyoti va madaniy hayotida faol ishtirok etgan ko‘plab ziyolilar, ma’rifatparvarlar, adiblar va jamoat arboblarining hayoti hamda faoliyati siyosiy ta’qib va tazyiqlarga duchor bo‘ldi. Ayniqsa, milliy uyg‘onish, ma’rifat va taraqqiyot g‘oyalarini ilgari surgan jadidlar hamda ijodkorlarning qatag‘on qilinishi o‘zbek xalqining ilmiy, adabiy va ma’naviy rivojiga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan tarixiy hodisalardan biridir.Qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish faqat ularning hayoti va taqdirini yoritish bilangina cheklanmaydi. Ularning asarlari, ilmiy qarashlari, tarjimalari, publitsistik va ma’rifiy faoliyati milliy tafakkurning shakllanishi hamda o‘zbek adabiyotining yangi bosqichga ko‘tarilishida muhim o‘rin tutadi. Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat singari ijodkorlarning adabiy merosida millat taqdiri, ma’rifat, ozodlik, milliy o‘zlik, inson qadri va jamiyat taraqqiyoti kabi masalalar turli badiiy va ilmiy shakllarda ifodalangan.Mavzuning dolzarbligi shundaki, qatag‘on qurbonlarining ilmiy-ma’rifiy va adabiy merosini chuqur o‘rganish orqali tarixiy xotirani tiklash bilan bir qatorda, ularning milliy uyg‘onish jarayoni, o‘zbek adabiyoti va ma’naviy tafakkuri taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini xolis tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Ayniqsa, ularning ijodiy merosini yosh avlodga yetkazish, tarixiy manbalar asosida o‘rganish va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar doirasida qayta tahlil qilish bugungi kunning muhim ma’rifiy vazifalaridan biridir.Mazkur maqolaning maqsadi qatag‘on qurbonlarining milliy uyg‘onish jarayoni va o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rnini tahlil qilish, ularning ilmiy-ma’rifiy merosini yoritish hamda ushbu merosning bugungi ma’naviy-ma’rifiy hayotdagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, maqolada qatag‘on siyosatining milliy ziyolilar faoliyatiga ta’siri, qatag‘on qurbonlarining o‘zbek adabiyoti va milliy tafakkur rivojiga qo‘shgan hissasi hamda ularning merosini bugungi avlodga yetkazish masalalari tahlil qilinadi.Tadqiqotda tarixiylik, manbashunoslik, qiyosiy-tahliliy va adabiy-badiiy tahlil usullaridan foydalaniladi. Tarixiy manbalar, badiiy asarlar hamda ilmiy tadqiqotlarni o‘zaro qiyoslash orqali qatag‘on qurbonlari faoliyatining nafaqat tarixiy, balki adabiy, ilmiy-ma’rifiy va ma’naviy ahamiyatini ochib berishga e’tibor qaratiladi.

ASOSIY QISM:

1. QATAG‘ON SIYOSATI VA MILLIY ZIYOLILAR TAQDIRINING TARIXIY MANZARASI

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida milliy uyg‘onish jarayoni kuchaydi. Jadid ziyolilari xalqning ma’rifiy saviyasini yuksaltirish, yangi usuldagi maktablarni rivojlantirish, milliy matbuotni shakllantirish, adabiyot va teatrni taraqqiy ettirish orqali jamiyatni yangilashga intildilar. Begali Qosimovning tadqiqotlarida ham bu davr milliy tafakkur va yangi o‘zbek adabiyotining shakllanishi bilan bog‘liq muhim bosqich sifatida talqin qilinadi. Jadidlarning asosiy maqsadlari qatorida xalqni ma’rifatli qilish, milliy ongni yuksaltirish va

jamiyatni isloh qilish masalalari turgan [1.53].Jadidchilikning shakllanishida matbuot va ma’rifat alohida o‘rin egalladi. Abdulla Avloniy o‘zining Tarjimai hol asarida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mahalliy aholi orasida “eskilik-yangilik” qarama-qarshiligi kuchayganini, gazeta o‘qigan va yangilik tarafdori bo‘lgan kishilar “jadidchi” deb atalganini qayd etadi [2.288]. Bu holat jadidchilikning dastlabki bosqichida ma’rifat va zamonaviy axborotning milliy ong shakllanishidagi ahamiyatini ko‘rsatadi.Mahmudxo‘ja Behbudiy ham milliy ma’rifat va matbuot taraqqiyotida katta faollik ko‘rsatgan. Uning “Behbudiy kutubxonasi” nomli maqolasi hamda boshqa publitsistik chiqishlarida xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, zamonaviy bilimlarni egallash va madaniy taraqqiyotga intilish g‘oyalari ilgari surilgan [3.14]. Behbudiyning qarashlari jadidchilikning ma’rifiy mohiyatini tushunishda muhim manbalardan biridir.Jadidlar faoliyatining yana bir muhim yo‘nalishi adabiyot va teatrni milliy uyg‘onish vositasiga aylantirish bo‘ldi. Behbudiyning Padarkush dramasi o‘zbek dramaturgiyasi va milliy teatr tarixida muhim hodisalardan biri bo‘ldi. Tadqiqotlarda mazkur asarning 1913-yilda nashr etilgani va uning o‘zbek dramaturgiyasi rivojidagi o‘rni alohida ta’kidlanadi [4.165]. Shuningdek, Sh. Rizaev Jadid dramasi tadqiqotida Padarkushning nashr etilishini o‘zbek milliy teatrining shakllanishi bilan bog‘laydi [5.53].Abdurauf Fitratning faoliyati esa jadidchilikning adabiy-ilmiy yo‘nalishini yanada kengaytirdi. U shoir va dramaturg bo‘lish bilan birga, tilshunos, adabiyotshunos va adabiy tanqidchi sifatida ham faoliyat yuritdi. B. Nazarov, A. Rasulov, Q. Qahramonov va Sh. Axmedova tomonidan tuzilgan O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi darsligida Fitratning adabiyotshunoslik faoliyati, uning Sharq va turkiy adabiyot merosini o‘rganishdagi xizmatlari hamda adabiy-tanqidiy qarashlari alohida tahlil qilingan. Fitratning Tanlangan asarlar to‘plamidagi tegishli material ham ushbu tadqiqotda 238-betga havola bilan keltiriladi [6.238].Abdulhamid Cho‘lpon ijodida ham milliy uyg‘onish va adabiy yangilanish g‘oyalari muhim o‘rin tutadi. Adabiy tanqidchilik tarixiga oid tadqiqotlarda uning she’riyati 1920-yillardayoq turlicha baholangani, ayrim munaqqidlar uni mafkuraviy mezon asosida tanqid qilgan bo‘lsa, boshqa adabiyotshunoslar uning badiiy iste’dodini xolis baholashga harakat qilgani qayd etiladi. Xususan, Cho‘lponning Uyg‘onish to‘plami yuzasidan bildirilgan dastlabki adabiy-tanqidiy fikrlar uning yangi o‘zbek she’riyatidagi o‘rnini ko‘rsatadi.Biroq milliy uyg‘onish va ma’rifiy yangilanish jarayonlari keyinchalik kuchaygan siyosiy bosimlar bilan to‘qnashdi. 1930-yillarda qatag‘on siyosati keng tus oldi. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” muzeyi tomonidan tayyorlangan 1937–1938-yillardagi “Katta qirg‘in” tarixining muhim sanalari ma’lumotnomasida 1937–1938-yillardagi qatag‘on jarayonining hujjatli xronologiyasi berilgan. Unda 1937-yil avgustidan boshlab O‘zbekiston hududida ommaviy hibsga olish va jazolash jarayonlari kuchaygani, qatag‘onlarning turli ijtimoiy qatlamlarni, jumladan ziyolilarni ham qamrab olgani ko‘rsatiladi [7.3–4].Qatag‘on siyosatining o‘zbek adabiyoti uchun oqibatlari ayniqsa og‘ir bo‘ldi. B. Nazarov va hammualliflarning tadqiqotida 1930-yillarda Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon va boshqa ijodkorlarning qatag‘on qilinishi natijasida o‘zbek adabiyoti va adabiy tanqidchiligi katta yo‘qotishlarga uchragani qayd etiladi. Keyingi davrlarda esa ularning ijodiy merosini qayta o‘rganish va xolis baholash jarayoni boshlandi.Qatag‘on qurbonlari orasida nafaqat siyosiy arboblar, balki xalqning ilmiy, adabiy va ma’rifiy hayotida faol qatnashgan ijodkorlar ham bo‘lgan. Shu sababli qatag‘on tarixini faqat repressiya va jazolar ketma-ketligi sifatida o‘rganish mavzuning mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Masalan, Fitratning

adabiyotshunoslikdagi faoliyati, Cho‘lponning she’riyati va tarjimonlik faoliyati, Qodiriyning romanchilikdagi xizmatlari ularning qatag‘ongacha bo‘lgan milliy madaniyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini ko‘rsatadi. Bu jihat qatag‘on qurbonlari merosini tarixiy xotira bilan bir qatorda adabiy-estetik nuqtayi nazardan ham tadqiq etishni talab qiladi.

Shunday qilib, XX asr boshidagi jadidchilik harakati milliy ma’rifat, matbuot, adabiyot va teatrning rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Keyinchalik siyosiy qatag‘onlar natijasida ushbu jarayonning ko‘plab faol ishtirokchilari ta’qib qilindi va yo‘qotildi. Biroq ularning ilmiy, ma’rifiy va adabiy merosi milliy tafakkur tarixida o‘z ahamiyatini saqlab qoldi. Shu nuqtayi nazardan, Qodiriy, Cho‘lpon va Fitrat ijodini alohida tahlil qilish qatag‘on qurbonlarining o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi haqiqiy o‘rnini yanada chuqurroq ochib beradi.

2. QATAG‘ON QURBONLARINING O‘ZBEK ADABIYOTI VA MILLIY TAFAKKUR RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI

Qatag‘on qurbonlari orasida o‘zbek adabiyoti va milliy tafakkur taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan adiblar, shoirlar, dramaturglar va olimlar alohida o‘rin egallaydi. Ularning ijodiy faoliyatini faqat siyosiy ta’qib qurbonlari sifatida baholash mavzuning mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Chunki Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat kabi ijodkorlarning merosida milliy o‘zlikni anglash, ma’rifat, tarixiy xotira, ozodlik, inson qadri va jamiyat taraqqiyoti masalalari badiiy hamda ilmiy tafakkur bilan uzviy bog‘langan. Shu jihatdan ularning ijodini o‘rganish qatag‘on tarixini emas, balki XX asr boshlaridagi milliy adabiy tafakkurning shakllanish jarayonini ham anglash imkonini beradi.

2.1. Abdulla Qodiriy ijodida tarixiy xotira va milliy o‘zlik

Abdulla Qodiriy o‘zbek romanchiligining shakllanishida muhim o‘rin tutgan ijodkorlardan biridir. Uning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek adabiyotida roman janrining dastlabki yirik namunalaridan bo‘lib, unda tarixiy voqealar orqali xalq hayoti, ijtimoiy munosabatlar va millat taqdiri masalalari badiiy talqin qilinadi. Rasmiy manbalarda ham roman orqali Qodiriy xalqning milliy ongini uyg‘otish, tarixning murakkab davrlaridan saboq chiqarish g‘oyasini ilgari surgani qayd etiladi. [8.1]Qodiriyning roman oldidan yozgan so‘zboshi ham uning tarixga munosabatini anglash uchun muhimdir. Adib “Moziyg‘a qaytib ish ko‘rish xayrlik” degan fikr orqali o‘tmishga murojaat qilishni shunchaki tarixiy voqealarni eslash emas, balki ulardan xulosa chiqarish vositasi sifatida ko‘rsatadi. [9.1]“O‘tkan kunlar”dagi tarixiy muhit va obrazlar tizimi orqali yozuvchi jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qiluvchi ichki ziddiyatlarni ham ko‘rsatadi. Otabek obrazi yangicha fikrlash, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotga intilish timsoli sifatida namoyon bo‘lsa, uning atrofidagi turli qarashlar eski va yangi dunyoqarash o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Shu sababli roman faqat sevgi qissasi emas, balki millat hayotidagi muammolarni badiiy tahlil qiluvchi asar sifatida ham ahamiyatlidir. Qodiriyning tarixiy voqelikni badiiy obrazlar orqali qayta yaratishi o‘quvchini o‘tmish bilan bugun o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida fikrlashga undaydi.Qodiriy ijodining yana bir muhim jihati — adabiyotni xalqni ma’rifatlantirish va uyg‘otish vositasi sifatida ko‘rganidir. Uning dastlabki publitsistik va badiiy asarlarida ham ijtimoiy, axloqiy va milliy masalalarga murojaat qilinishi kuzatiladi. Demak, Qodiriy merosining qimmati faqat roman yaratish mahoratida emas, balki adabiyotni jamiyat tafakkuriga ta’sir ko‘rsatuvchi kuch sifatida tushunishida ham namoyon bo‘ladi. [9.2]

2.2. Abdulhamid Cho‘lpon ijodida milliy ruh va ma’naviy uyg‘onish

Abdulhamid Cho‘lpon ijodi XX asr boshidagi o‘zbek adabiyotida milliy uyg‘onish jarayonining muhim badiiy ko‘rinishlaridan biridir. Uning she’riyati, nasri, dramaturgiyasi va tarjimonlik faoliyati bir-birini to‘ldirib, adibning milliy madaniyat rivojidagi ko‘p qirrali faoliyatini namoyon etadi. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi ma’lumotlarida ham Cho‘lpon ijodida hurlik, ozodlik va istiqlol g‘oyalari muhim o‘rin tutgani, shuningdek, uning “Kecha va kunduz” romani hamda tarjimonlik faoliyati alohida qayd etilgan. [10.1]Cho‘lponning milliy uyg‘onish masalasidagi qarashlari faqat ochiq siyosiy mazmun bilan cheklanmaydi. Uning badiiy obrazlarida insonning ichki kechinmalari, jamiyatdagi tengsizlik, ma’rifatsizlik va ijtimoiy muhitning shaxs taqdiriga ta’siri ham yoritiladi. Shu jihatdan uning ijodi milliy masalani inson va jamiyat munosabatlari orqali ko‘rsatishi bilan xarakterlanadi. Tadqiqotlarda ham Cho‘lpon nasrida milliy uyg‘onish g‘oyalari alohida ilmiy tahlil qilingan. [11.82–87]“Kecha va kunduz” romanida ham jamiyatning murakkab muammolari alohida shaxslar taqdiri orqali ochib beriladi. Asarning badiiy kuchi shundaki, tarixiy-ijtimoiy muhit qahramonlarning shaxsiy hayoti va ruhiy kechinmalari bilan birgalikda tasvirlanadi. Natijada milliy uyg‘onish masalasi abstrakt tushuncha sifatida emas, balki insonning kundalik hayoti, taqdiri va ma’naviy izlanishlari bilan bog‘liq hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.Cho‘lponning tarjimonlik faoliyati ham uning milliy adabiyot taraqqiyotidagi o‘rnini kengaytiradi. Xususan, Shekspirning “Hamlet” asarini o‘zbek tiliga tarjima qilgani o‘zbek kitobxonini jahon dramaturgiyasining yirik namunalaridan biri bilan yaqindan tanishtirishga xizmat qilgan. [10.2] Bu jihat Cho‘lpon faoliyatining faqat milliy adabiyot doirasida emas, balki o‘zbek adabiyotining jahon adabiyoti bilan aloqalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ham ko‘rsatadi.

2.3. Abdurauf Fitratning adabiy-ilmiy merosi

Abdurauf Fitrat qatag‘on qurbonlari orasida adabiy ijod bilan bir qatorda ilmiy, ma’rifiy va publitsistik faoliyat olib borgan serqirra ziyolilardan biri sifatida ajralib turadi. Uning merosida adabiyot, til, milliy madaniyat, ta’lim va jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq masalalar o‘zaro uyg‘unlashgan.Fitratning adabiy qarashlarida milliy uyg‘onish va ma’rifat g‘oyalari muhim o‘rin egallaydi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Fitrat va Cho‘lpon ijodidagi milliy uyg‘onish, ozodlik, ma’rifatparvarlik hamda shaxs va jamiyat munosabatlariga oid umumiy jihatlar alohida tahlil qilingan. [12.1–2]Fitrat merosining muhim jihati shundaki, u milliy taraqqiyotni faqat bitta soha bilan bog‘lamaydi. Uning faoliyatida adabiyot, ta’lim, til va madaniyat masalalari bir butun ma’rifiy jarayon sifatida qaraladi. Shu sababli Fitrat ijodini o‘rganish orqali jadid tafakkurining asosiy xususiyatlaridan biri — millat taraqqiyotini bilim, ma’rifat va madaniy yangilanish bilan bog‘lash tamoyilini ko‘rish mumkin.

2.4. Qatag‘on qurbonlari ijodining umumiy adabiy-estetik ahamiyati

Qodiriy, Cho‘lpon va Fitrat merosini qiyosiy o‘rganish ularning ijodida turli janr va uslublar mavjud bo‘lsa-da, bir qator mushtarak g‘oyalar mavjudligini ko‘rsatadi. Bular, avvalo, milliy o‘zlikni anglash, ma’rifatga intilish, tarixiy xotirani saqlash, inson qadrini ulug‘lash va jamiyat taraqqiyoti haqida fikr yuritish bilan bog‘liq.Biroq ularning ijodini faqat “milliy uyg‘onish adabiyoti” degan umumiy tushuncha bilan chegaralash ham to‘g‘ri emas. Qodiriy tarixiy roman imkoniyatlaridan foydalanib millat va jamiyat muammolarini badiiy talqin qilgan bo‘lsa, Cho‘lpon inson ruhiyati va ijtimoiy muhit munosabatlarini chuqurroq ochishga intilgan. Fitrat esa badiiy ijod bilan bir qatorda ilmiy-ma’rifiy va publitsistik faoliyat orqali milliy tafakkurning

turli qatlamlariga ta’sir ko‘rsatgan.Shunday qilib, qatag‘on qurbonlarining adabiy merosi o‘zbek adabiyoti tarixida alohida bosqichni tashkil etadi. Ularning asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar o‘z davrining ijtimoiy muammolarini aks ettirish bilan birga, keyingi avlod uchun ham tarixiy va ma’naviy tajriba vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish ularning hayotini yodga olish bilangina cheklanmasdan, asarlaridagi badiiy, ilmiy va ma’rifiy qarashlarni zamonaviy ilmiy mezonlar asosida qayta tahlil qilishni ham talab etadi.

3. QATAG‘ON QURBONLARI MEROSINING BUGUNGI MA’NAVIY-MA’RIFIY AHAMIYATI VA UNI O‘RGANISH ISTIQBOLLAR

Qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o‘rganish bugungi kunda tarixiy xotirani tiklash, milliy o‘zlikni anglash va yosh avlodning ma’naviy dunyoqarashini boyitishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Qatag‘on siyosati natijasida nafaqat ko‘plab insonlarning hayoti va taqdiri izdan chiqarilgan, balki millatning ilmiy, madaniy va ma’rifiy salohiyatiga ham jiddiy zarar yetgan. Shu sababli mazkur merosni o‘rganish tarixiy voqealarni eslash bilangina cheklanmay, qatag‘on qurbonlarining ilm-fan, ta’lim, adabiyot va madaniyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini qayta baholashni ham talab qiladi. Qatag‘onlar tarixini tadqiq etishga bag‘ishlangan manbalarda 1937–1938-yillar siyosiy qatag‘onlarning eng fojiali bosqichlaridan biri sifatida alohida qayd etiladi. [13.1]

3.1. Tarixiy xotira va milliy o‘zlikni shakllantirishdagi ahamiyati

Tarixiy xotira jamiyatning o‘z o‘tmishini anglashida muhim omil hisoblanadi. Qatag‘on qurbonlari xotirasini saqlash esa tarixning murakkab va fojiaviy sahifalarini unutmaslik, ularning taqdiridan tegishli xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o‘rganish yosh avlodda tarixga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.Bugungi ilmiy tadqiqotlarda ham qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish ularning hayoti, faoliyati va tarixiy taqdirini hujjatlar hamda manbalar asosida qayta tiklash bilan bog‘lanmoqda. Jumladan, R. Shamsutdinovning tadqiqotlarida qatag‘on mexanizmlari, ularning ko‘lami va qurbonlarning ijtimoiy-siyosiy tarkibini o‘rganish alohida ilmiy yo‘nalish sifatida ko‘rsatiladi. [14.1Biroq tarixiy xotirani shakllantirishda qatag‘on qurbonlarini faqat fojiaga uchragan shaxslar sifatida tasvirlash yetarli emas. Ularning ilmiy, adabiy, ma’rifiy va jamoat faoliyatini ham ko‘rsatish zarur. Chunki ularning tarixiy ahamiyati faqat boshidan kechirgan ta’qiblar bilan emas, balki millat taraqqiyoti uchun yaratgan ma’naviy va ilmiy merosi bilan ham belgilanadi.Ayniqsa, jadidlar merosi bu borada muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy tadqiqotlarda jadidlarning ma’naviy merosi bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasi, milliy o‘zlikni anglash va ma’rifat masalalari bilan bog‘liq holda o‘rganilayotgani ko‘rsatiladi. [15.1]

3.2. Qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganishdagi dolzarb masalalar

Mavzuni o‘rganish jarayonida birinchi navbatda manbalarni tizimlashtirish muammosi ko‘zga tashlanadi. Qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatiga oid ma’lumotlar tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari, xotira kitoblari, badiiy asarlar va ilmiy tadqiqotlarda turlicha shaklda uchraydi. Masalan, “Qatag‘on qurbonlari xotira kitobi” kabi nashrlar muayyan hududlarda qatag‘on qilingan shaxslarning taqdirini hujjatlashtirishga xizmat qilmoqda. [16.1]Ikkinchi muammo — biografik ma’lumot bilan ilmiy-adabiy tahlil o‘rtasidagi muvozanatni saqlash masalasidir. Qatag‘on qurbonlari haqidagi maqolalarda ko‘pincha ularning tug‘ilgan sanasi,

ta’lim olgan joyi, faoliyati va qatag‘on qilinishi kabi ma’lumotlar beriladi. Bunday ma’lumotlar zarur, ammo ilmiy maqolaning asosiy vazifasi ular bilan cheklanib qolmasligi kerak. Shaxsning qanday g‘oyalarni ilgari surgani, qanday asarlar yaratgani va milliy tafakkurga qanday ta’sir ko‘rsatgani ham tahlil qilinishi lozim.Uchinchi dolzarb masala — yosh avlodga merosni yetkazish shakllarini zamonaviylashtirishdir. Bugungi yoshlar tarixiy va adabiy ma’lumotlarni faqat an’anaviy darsliklardan emas, balki elektron manbalar, raqamli kutubxonalar, multimedia materiallari va interaktiv loyihalar orqali ham o‘zlashtirmoqda. Shu sababli qatag‘on qurbonlari merosini zamonaviy axborot muhitiga mos shakllarda taqdim etish ilmiy-ma’rifiy jihatdan muhimdir. Amaliy tajribada jadidlar hayoti va ijodini kitobxonlik loyihalari orqali o‘rganish yoshlarning qiziqishini oshirishi mumkinligi ham kuzatilmoqda.

3.3. Merosni o‘rganish va targ‘ib qilish bo‘yicha takliflar

Yuqoridagi masalalardan kelib chiqib, qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganishning samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchi taklif — yagona raqamli ilmiy ma’lumotlar bazasini shakllantirish. Unda qatag‘on qurbonlariga oid arxiv hujjatlari, fotosuratlar, qo‘lyozmalar, kitoblar, maqolalar va bibliografik ma’lumotlarni tizimli ravishda jamlash maqsadga muvofiq. Bunday baza tadqiqotchiga bir shaxs haqidagi ma’lumotni turli manbalardan izlash va o‘zaro qiyoslash imkonini beradi.

Ikkinchi taklif — oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kichik ilmiy tadqiqotlarini qo‘llab-quvvatlash. Talabalarni qatag‘on qurbonlarining hayoti, ijodi va ilmiy merosiga bag‘ishlangan maqola, tezis, taqdimot hamda manbashunoslik loyihalariga jalb etish orqali ilmiy izlanish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu, ayniqsa, filologiya, tarix va pedagogika yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun samarali bo‘ladi.

Uchinchi taklif — qatag‘on qurbonlari merosini zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan bog‘lash. Elektron kataloglar, raqamli ko‘rgazmalar, videodarslar, podkastlar va interaktiv taqdimotlardan foydalanish yoshlarning mavzuga qiziqishini kuchaytirishi mumkin. Bunda asosiy talab — materiallar ishonchli ilmiy manbalarga tayanishi va har bir tarixiy ma’lumotning manbasi ko‘rsatilishidir.

To‘rtinchi taklif — fanlararo tadqiqotlarni kengaytirish. Qatag‘on qurbonlari merosini tarix, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarjimashunoslik, pedagogika va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan birgalikda o‘rganish ularning faoliyatini yanada to‘liq ochib berishi mumkin.

Beshinchi taklif — yosh tadqiqotchilarda manba bilan ishlash madaniyatini shakllantirish. Talaba biror tarixiy ma’lumotni keltirganda uning manbasini aniqlashi, imkon qadar bir nechta manba orqali tekshirishi va foydalanilgan adabiyotning aniq sahifasini ko‘rsatishi kerak. Bu nafaqat maqolaning ilmiy ishonchliligini oshiradi, balki plagiatning oldini olishga ham yordam beradi.

3.4. Qatag‘on qurbonlari merosining zamonaviy avlod uchun ahamiyati

Qatag‘on qurbonlari merosining bugungi ahamiyati ularning ilm-ma’rifat, milliy madaniyat va jamiyat taraqqiyoti haqidagi qarashlari bilan chambarchas bog‘liq. Jadidlar merosining yosh avlod tarbiyasida ma’naviy tayanch sifatida ko‘rilayotgani ham ushbu merosning zamonaviy ahamiyatini ko‘rsatadi. [17.1]Ularning hayoti va faoliyatini o‘rganish yoshlarni tarixiy voqealarga tayyor xulosalar asosida emas, balki manbalar orqali baho berishga undaydi. Ayniqsa, qatag‘on qurbonlarining ilmiy va ijodiy merosini o‘rganish “o‘tmish — bugun — kelajak” o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni anglashga yordam beradi.Shu bilan birga, mazkur merosni

o‘rganishda faqat xotira tadbirlari bilan cheklanib qolmaslik lozim. Xotira tadbiri tarixiy ma’lumotni ommalashtirish vositasi bo‘lsa, ilmiy tadqiqot uning mazmunini chuqur anglash imkonini beradi. Shuning uchun kelgusida qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatiga oid yangi hujjatlarni ilmiy muomalaga kiritish, mavjud manbalarni raqamlashtirish va ularning ijodiy merosini zamonaviy ilmiy metodlar asosida qayta tahlil qilish muhim vazifa bo‘lib qoladi.Umuman olganda, qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganishning bugungi ahamiyati uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: tarixiy xotirani saqlash, milliy-ma’naviy merosni chuqur anglash va yosh avlodning ilmiy-tahliliy tafakkurini rivojlantirish. Demak, ularning merosi faqat o‘tmish yodgorligi emas, balki bugungi ilmiy-ma’rifiy faoliyat uchun ham muhim manbadir.

XULOSA:

Qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o‘rganish XX asr O‘zbekiston tarixining murakkab jarayonlarini anglash, milliy tarixiy xotirani tiklash va o‘zbek adabiyoti hamda ma’naviy tafakkur taraqqiyotining muhim bosqichlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot davomida qatag‘on siyosatining milliy ziyolilar hayoti va ijodiga ko‘rsatgan ta’siri, qatag‘on qurbonlarining milliy uyg‘onish jarayonidagi o‘rni hamda ularning adabiy-ilmiy merosining bugungi ahamiyati tahlil qilindi.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qatag‘on qurbonlarini faqat siyosiy ta’qibga uchragan shaxslar sifatida baholash ularning tarixiy o‘rnini to‘liq ochib bermaydi. Ularning ilmiy, adabiy, ma’rifiy va tarjimonlik faoliyati milliy tafakkurning shakllanishi hamda o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim iz qoldirgan. Xususan, Abdulla Qodiriy tarixiy roman orqali milliy o‘zlik va tarixiy xotira masalalarini badiiy talqin qilgan bo‘lsa, Abdulhamid Cho‘lpon ijodida milliy ruh, inson erkinligi, ma’naviy uyg‘onish va jahon adabiyoti bilan ijodiy aloqalar masalalari keng namoyon bo‘ladi. Abdurauf Fitrat faoliyatida esa adabiy ijod, ilmiy izlanish, ma’rifatparvarlik va milliy taraqqiyot g‘oyalari o‘zaro uyg‘unlashgan.Maqolada olib borilgan tahlil qatag‘on qurbonlari merosining umumiy jihatini ham ko‘rsatdi: ular uchun adabiyot va ilm faqat ijodiy faoliyat vositasi emas, balki jamiyatni ma’rifatlantirish, milliy o‘zlikni anglatish va taraqqiyotga undash vositasi sifatida namoyon bo‘lgan. Shu jihatdan ularning asarlari tarixiy davrning badiiy hujjati bo‘lish bilan birga, milliy tafakkur rivojining muhim manbalaridan biri hisoblanadi.Tadqiqot jarayonida qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganishda ayrim dolzarb masalalar ham aniqlandi. Xususan, manbalarning tarqoqligi, ayrim shaxslar faoliyatining faqat biografik jihatdan yoritilishi, ilmiy-adabiy merosning yetarlicha qiyosiy tahlil qilinmasligi hamda yosh avlodga mazkur merosni zamonaviy usullarda yetkazish zarurati shular jumlasidandir.Shu asosda qatag‘on qurbonlari merosini yagona raqamli ilmiy bazaga jamlash, arxiv hujjatlari va ilmiy nashrlarni tizimlashtirish, oliy ta’lim muassasalarida talabalar tadqiqotlarini qo‘llab-quvvatlash, raqamli ko‘rgazma va multimedia loyihalarini rivojlantirish hamda mazkur merosni tarix, adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslik kabi fanlar kesishmasida o‘rganishni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.Eng muhimi, qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish faqat o‘tmishdagi fojiaviy voqealarni eslash emas, balki ularning ilm-ma’rifat, adabiyot, madaniyat va milliy taraqqiyot yo‘lidagi xizmatlarini anglashdir. Ularning hayoti va ijodi yosh avlodga ilmga intilish, tarixiy xotiraga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat va mustaqil fikrlash kabi fazilatlarning ahamiyatini anglatadi.

Shunday qilib, qatag‘on qurbonlarining merosi o‘zbek xalqining tarixiy va ma’naviy xotirasining ajralmas qismi bo‘lib, uni chuqur o‘rganish nafaqat o‘tmishni tiklash, balki bugungi va kelajak avlodning ilmiy-ma’rifiy dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Ularning asarlarida mujassam bo‘lgan milliy uyg‘onish, ma’rifat va taraqqiyot g‘oyalari zamonaviy tadqiqotlarda yangi ilmiy yondashuvlar asosida davom ettirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimov B. O‘zbek adabiyoti va adabiy aloqalari tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. — 600 b.
2. Avloniy A. Tarjimai hol. // Qosimov B. O‘zbek adabiyoti va adabiy aloqalari tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. — B. 288.
3. Behbudiy M. “Behbudiy kutubxonasi”. — Maqola.
4. Behbudiy M. Padarkush. — 1913.
5. Rizayev Sh. Jadid dramasi. — Toshkent: Sharq, 1997. — 318 b.
6. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. — 432 b.
7. Zikrullayev M.F. (tuzuvchi). 1937–1938-yillardagi “Katta qirg‘in” tarixining muhim sanalari: ma’lumotnoma. — Toshkent: Fan, 2013. — 40 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. Abdulla Qodiriy va O‘tkan kunlar romaniga oid materiallar.
9. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. — Toshkent: turli nashrlar.
10. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. Abdulhamid Cho‘lpon ijodi va asarlari haqidagi elektron materiallar.
11. Boydullayeva D. “Cho‘lponning ‘Kecha va kunduz’ romanida milliy uyg‘onish, shaxs dramasi va jamiyat inqirozi talqini”. — Golden Brain, 2026. — B. 82–87.
12. Fitrat A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma’naviyat.
13. Zikrullayev M.F. (tuzuvchi). 1937–1938-yillardagi “Katta qirg‘in” tarixining muhim sanalari: ma’lumotnoma. — Toshkent: Fan, 2013. — B. 3–4.
14. Shamsutdinov R. O‘zbekistonda sovetlarning qatag‘on siyosati va uning oqibatlari. — Toshkent: Sharq, 2012.
15. Jadidlar merosi va ma’naviy-ma’rifiy ahamiyatiga oid ilmiy tadqiqotlar.
16. Qatag‘on qurbonlari xotira kitobi. — Tegishli nashr.
17. O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. Jadidlar merosi va yosh avlod tarbiyasiga oid materiallar.